

Marietta Czudakowa

Michaił Bułhakow

Życie nieoczywiste

CENTRUM
POLSKO-ROSYJSKIEGO
DIALOGU I POROZUMIENIA

SEDNO
Wydawnictwo
Akademiczne

Michaił Bułhakow
Życie nieoczywiste

Pamięci urodzonych w latach 90. XIX wieku

Marietta Czudakowa

Michaił Bułhakow

Życie nieoczywiste

Przełożyła
Margarita Bartosik

CENTRUM
POLSKO-ROSYJSKIEGO
DIALOGU I POROZUMIENIA

SEDNO
Wydawnictwo
Akademickie

Tytuł oryginału: *Żyznieopisanije Michaiła Bułgakowa*

Wydanie polskie na podstawie: Moskwa, KNIGA, 1988

Wydawcy: Andrzej Chrzanowski, Bożena Kućmierowska

Redakcja naukowa: Danuta Ulicka

Redakcja merytoryczna i korekty: Jolanta Skrunda, Magdalena Szczypiorska-Chrzanowska

Redakcja techniczna: Danuta Przymanowska-Boniuk

Projekt okładki i stron tytułowych: Janusz Fajto

Opracowanie typograficzne: Wojciech Stukonis

Copyright © 1988, 2017 by Marietta Chudakova, all rights reserved. Published by arrangement with ELKOST Intl. Literary Agency

Copyright © for illustrations: GBUK g. Moskwy „Muziej M.A. Bułgakowa” and Litieraturno-Miemorialnyj Muziej Michaiła Bułgakowa Dom Trubinyh, Kyjiw

Copyright © for the Polish edition by Wydawnictwo Akademickie SEDNO

Copyright © for the Polish edition by Centrum Polsko-Rosyjskiego Dialogu i Porozumienia

Copyright © for the Polish translation by Margarita Bartosik

Warszawa 2020

Wszelkie prawa zastrzeżone

Kopiowanie, przedrukowywanie i rozpowszechnianie w całości lub we fragmentach jakkolwiek techniką bez pisemnej zgody wydawcy zabronione

ISBN 978-83-63354-34-3

ISBN 978-83-64486-22-7

ISBN 978-83-63354-68-8 (e-book PDF)

ISBN 978-83-63354-55-8 (ePub/mobi)

ISBN 978-83-64486-23-4 (e-book PDF)

Wydawnictwo Akademickie SEDNO Spółka z o.o.

00-696 Warszawa

ul. J. Pankiewicza 3

www.wydawnictwosedno.pl

info@wydawnictwosedno.pl

Centrum Polsko-Rosyjskiego Dialogu i Porozumienia

00-041 Warszawa

ul. Jasna 14/16a

www.cprdip.pl

cprdip@cprdip.pl

Spis treści

ROZDZIAŁ PIERWSZY

Lata w Kijowie: rodzina, gimnazjum i uniwersytet. Wojna, medycyna, rewolucja	7
---	----------

ROZDZIAŁ DRUGI

Pierwsze lata w Moskwie	111
--------------------------------	------------

ROZDZIAŁ TRZECI

Teatralne pięciolecie (1925–1929)	285
--	------------

ROZDZIAŁ CZWARTY

Lata kryzysu (1929–1931)	379
---------------------------------	------------

ROZDZIAŁ PIĄTY

Powrót do powieści. Nowe sztuki i nadzieje (1932–1935)	467
---	------------

ROZDZIAŁ SZÓSTY

Kolejna porażka. „No cóż, niech będzie libretto!”	555
--	------------

ROZDZIAŁ SIÓDMY

„Ostatnia pożegnalna powieść”. Ostatnia sztuka (1938–1940)	599
---	------------

Komentarze	648
-------------------	------------

Wykaz skrótów i źródeł	664
-------------------------------	------------

Spis ilustracji	668
------------------------	------------

Uwagi do wydania polskiego	670
-----------------------------------	------------

Indeks osób	672
--------------------	------------

Michail Bulhakow, 1916

Lata w Kijowie: rodzina, gimnazjum i uniwersytet. Wojna, medycyna, rewolucja

I

Ojciec i matka Bułhakowa pochodzili z guberni orłowskiej. „Byliśmy «szlachtą cerkiewną»¹ – wspominała siostra pisarza Nadieżda Afanasjewna Ziemskaja – obaj dziadkowie byli duchownymi; jeden miał dziewięcioro, drugi – dziesięcioro dzieci”.

Dziadek ze strony matki, Michaił Wasiljewicz Pokrowski, syn diakona, był protojerejem, proboszczem soboru w mieście Karaczewo guberni orłowskiej.

Dziadek ze strony ojca, Iwan Awraamowicz Bułhakow, przez wiele lat był prostym, wiejskim duchownym, a gdy urodził się Michaił, proboszczem przycmentarnej cerkwi św. Sergiusza z Radoneża w Orle. Babcia Olimpiada Fierapontowna została matką chrzestną Michaiła Bułhakowa.

Ojciec pisarza, Afanasij Iwanowicz Bułhakow, urodził się 17 kwietnia 1859 roku. Kształcił się najpierw w orłowskim seminarium duchownym, później w Kijowskiej Akademii Duchownej (1881–1885), następnie przez dwa lata uczył greki w Nowocerkaskim Seminarium Duchownym. Od jesieni

1 Szlachta cerkiewna (ros. *kołokolnoje dworianstwo*) – autoironiczne określenie kleru (przyp. wyd.).

1887 roku był docentem Kijowskiej Akademii Duchownej, najpierw w katedrze historii starożytnej, a po mniej więcej roku – w katedrze historii i analizy chrześcijaństwa zachodniego; w latach 1890–1892 wykładał jednocześnie w Instytucie dla Szlachetnie Urodzonych Panien, a od jesieni 1893 roku pełnił obowiązki kijowskiego cenzora – cenzurował książki w językach francuskim, angielskim i niemieckim. W 1890 roku ożenił się z nauczycielką progimnazjum z Karaczewa, Warwarą Michajłówną Pokrowską, a 3 maja 1891 roku urodziło im się pierwsze dziecko – syn, któremu 18 maja na chrzcie w cerkwi Podwyższenia Krzyża Pańskiego (na Podole)², zapewne na cześć patrona Kijowa, Michała Archaniola, nadano imię Michaił. Potwierdzeniem tego jest fakt, że jego imieniny obchodzono w rodzinie Bułhakowów właśnie w święto Michała Archaniola, 8 (21) listopada.

Dwa i trzy lata później urodziły się kolejno dwie córki – Wiera i Nadieżda, w 1895 roku trzecia córka – Waria, w październiku 1898 roku – syn Nikołaj, a gdy Michaił szedł w 1900 roku do klasy przygotowawczej – Iwan.

Latem 1900 roku rodzice rozpoczęli budowę daczki. W 1969 roku Nadieżda Afanasjewna Ziemskaja opowiadała mi:

Gdy rodzice się pobrali, długo zastanawiali się, na co przeznaczyć wiano matki – kupić dom w Kijowie (może w Łukjanowce) czy dom letniskowy. W 1899 albo w 1900 roku nabyli dwie dziesięciny lasu w Buczy, dwadzieścia dziewięć wiorst³ od Kijowa wzdłuż traktu Południowo-Zachodniego. Postanowili zbudować na tej działce dom – „wynajmowanie domu dla tak dużej rodziny było drogie i trudne [...]. Pierwszego lata, w 1900 roku, rodzice docierali na letnisko przez Puszcę-Wodice⁴, dojeżdżając do ostatniego przystanku tramwajowego, a dalej jadąc konno albo idąc pieszo. Następnego roku powstała tam linia kolejowa. Od stacji do letniska było około dwóch wiorst [...]. Rodzice wybudowali pięciopokojowy parterowy dom z dużą spiżarnią i dwoma tarasami. Mieli dużo naczyń kuchennych, które na zimę tam zostawiano. Latem

2 Nazwa Podol występuje również w wariantach: Padół, Podole; zabytkowa dzielnica Kijowa; najstarsze podgrodzie (przyp. wyd.).

3 Rosyjska jednostka miary długości oznaczająca 1066,8 m (przyp. wyd.).

4 Puszcza-Wodica (Puszcza-Wodycia ukr.) – zabytkowa dzielnica i kurort klimatyczny położony w gęstym lesie, w północno-zachodniej części Kijowa (przyp. wyd.).

ojciec wracał z Akademii, zdejmował surdut, wkładał tołstojówkę⁵, słomkowy kapelusz i szedł karczować pnie na działce przeznaczonej na ogród warzywny i sad. Sadzono wyłącznie dobre gatunki jabłek i śliwek, było też trochę gruszek. [...] Nad stawem były zaporą i młyn, a obok mieszkało czterech braci Ukraińców, młynarzy. Chodziliśmy tam się kąpać [...].

W dziecięcej pamięci, tej, która sięga samego dna ludzkiej osobowości, właściwie niebędącej już pamięcią, lecz pewnym niepodzielnym jądrem owej osobowości, zachował się przestronny dom w Buczy na tle przepięknej zieleni ukraińskiego lata, gdzie starczało miejsca dla wszystkich i panowała rodzinna, przyjacielska atmosfera i harmonia. (Może dlatego Bułhakow nigdy nie pokochał letniskowego życia pod Moskwą? Zielen tam wydawała mu się pewnie zakurzona, a upragnione schronienie – ciasne i nędzne.)

Osiemnastego sierpnia 1900 roku dziewięcioletni Michaił został przyjęty do klasy przygotowawczej Drugiego Gimnazjum, w którym nauczycielem muzyki i regentem⁶ chóru był brat ojca, Siergiej Iwanowicz.

Osiemdziesiąt lat później, jesienią 1980 roku, miałam okazję poznać szkolnego kolegę Bułhakowa, Jewgienija Borisowicza Bukricjewą, i porozmawiać z nim. Powiedział mi:

Nie wiem, w jaki sposób mogę pani pomóc. Nie przyjaźniłem się z Bułhakowem ani w Pierwszym Gimnazjum, ani na uniwersytecie. Studiowaliśmy na jednym wydziale, ale on, jak pani wie, rzucił medycynę – mówił stary lekarz z ledwie wyczuwalnym odcieniem dezaprobaty.

– Praktykował jednak przez jakiś czas...

– Tak, był wenerologiem, ale mnie to absolutnie nie interesowało. Nie utrzymywałem z nim kontaktów ani na uniwersytecie, ani później [...].

Bułhakow z Bukricjewem znali się tylko przez rok – w klasie przygotowawczej Drugiego Gimnazjum. Pamięć starego lekarza o tamtych czasach to jedyne w swoim rodzaju źródło, więc liczą się wszystkie szczegóły. Oto kolejna jego wypowiedź:

5 Tolstojówka – bluza w stylu chłopskim, ulubiony strój Lwa Tolstoja (przyp. tłum.).

6 Regent chóru (zwłaszcza cerkiewnego) – dyrygent (przyp. wyd.).